

הכנסת

מרכז המחקר והמידע

חינוך סביבתי במערכת החינוך

מוגש לוועדת החינוך, התרבות והספורט

כתיבה: יובל וורגן

אישור: הודיה קין, ראש צוות

עריכה לשונית: מערכת "דברי הכנסת"

י"ט בסיוון תש"ע

1 ביוני 2010

הכנסת, מרכז המחקר והמידע

קריית בן-גוריון, ירושלים 91950

טל': 02 - 6408240/1

פקס: 02 - 6496103

www.knesset.gov.il/mmm

תמצית

מסמך זה נכתב לקראת דיון בוועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת בנושא חינוך סביבתי בישראל.

ההתמקדות במסמך זה (בדומה למסמך קודם שהוכן באותו נושא¹) היא ביישום החינוך הסביבתי במערכת החינוך הפורמלית בישראל, ובייחוד בפעולות שנוקטים שני משרדי הממשלה המעורבים ביותר בנושא – משרד החינוך והמשרד להגנת הסביבה.

יש להדגיש כי שורה ארוכה של גופים נוספים, כגון ארגוני החברה האזרחית, מוסדות אקדמיים ומוסדות מחקר, רשויות מקומיות ותנועות נוער, פועלים זה שנים בתחום החינוך הסביבתי במערכת החינוך הפורמלית והבלתי-פורמלית. מפאת קוצר היריעה, אין במסמך זה סקירה של פעילותם.

מן המסמך עולים, בין היתר, הממצאים האלה:

- עם התגברות המודעות לנושאים של איכות הסביבה, עלתה גם סוגיית החינוך הסביבתי (או בהקשר הרחב יותר – החינוך לקיימות) על סדר-היום הציבורי, והיא נדונה בשנים האחרונות כמה פעמים בוועדת החינוך של הכנסת.
- ככלל, ניכרת מגמה של הרחבה ותגבור בפעולותיהם של משרד החינוך ושל המשרד להגנת הסביבה בתחום החינוך הסביבתי, לעומת הפעולות שעליהן דווח בישיבות קודמות של ועדת החינוך. בכל הנוגע למשרד להגנת הסביבה, ניכרת במיוחד הגדלה של התקציב המוקצה לתחום החינוך הסביבתי – בשנת 2010 תקציב זה הוא כ-32 מיליון ש"ח.
- בשלוש השנים האחרונות פועלת ועדת היגוי משותפת למשרד החינוך ולמשרד להגנת הסביבה לקידום תחומי פעולה הנוגעים לחינוך סביבתי. בין היתר, ועדת ההיגוי מקדמת כיום תוכנית משותפת של שר החינוך והשר להגנת הסביבה להטמעת סביבה וקיימות ב-200 בתי-ספר וב-100 גני-ילדים בארץ, שתפעל משנת הלימודים הבאה (תשע"א) ואילך. בין מוקדי התוכנית, מערך השתלמות והנחיה מקצועית לכל אנשי הצוות בבית-הספר. יש כוונה להרחיב את יישומה של תוכנית זו בשנים הבאות ולהפעילה בכלל בתי-הספר היסודיים במערכת החינוך.
- אחת מן הפעולות הבולטות שמקדמים משרדי הממשלה האמורים היא הסמכת "מוסדות חינוך ירוקים", אשר עמדו בקריטריונים הנדרשים בשלושה תחומי פעולה הכרוכים בחינוך סביבתי. מספר בתי-הספר וגני-הילדים שקיבלו הסמכה זו עלה בשיעור ניכר בשנים האחרונות, והוא עומד כיום על 249 בתי-ספר ו-276 גני-ילדים. מאות מוסדות נוספים מצויים בתהליך הסמכה.
- כאמור, ועדת החינוך של הכנסת דנה בנושא החינוך הסביבתי כמה פעמים בשנים האחרונות. בצד שבחים על תגבור הפעילות של משרדי הממשלה בנושא זה, הוועדה קראה למשרדים להאיץ את ההתקדמות בערוצי הפעולה השונים, והדגישה כי בצד הקניית החינוך הסביבתי במערכת החינוך באופן אינטגרטיבי (כלומר תוך שילובו בתחומי דעת שונים), על משרד החינוך לפתח תוכנית לימודים מובנית שבמרכזה החינוך הסביבתי כתחום דעת מוגדר, לכל שלבי החינוך. נדמה שכיום זוהי הסוגיה שבה הפער הגדול ביותר בין החלטות הוועדה לבין הביצוע בפועל.

¹ מרכז המחקר והמידע של הכנסת, חינוך סביבתי, כתב יובל וורגן, 6 ביוני 2006, באתר האינטרנט של הכנסת: <http://www.knesset.gov.il/mmm/data/docs/m01468.doc>

1. חינוך סביבתי – רקע

על-פי אמנת בלגרד (Belgrade Charter), שהאו"ם אימץ בשנת 1976, מטרת החינוך הסביבתי היא לפתח אוכלוסייה עולמית המודעת לסביבה ולבעיות הקשורות בה, שיש לה ידע, מיומנות, גישה, מוטיבציה ומחויבות לפעול כיחידים או בקבוצות למציאת פתרונות לבעיות סביבתיות קיימות ולפתרון בעיות עתידיות. בשנים שלאחר מכן, בעיקר בוועידות בין-לאומיות שונות, התקבלו כמה הגדרות חלופיות ולעתים רחבות יותר של מטרת החינוך הסביבתי.²

בשנות ה-90 אימצו רבות מן המדינות המפותחות – בהקשר של חינוך סביבתי – את התפיסה של **חינוך לפיתוח בר-קיימא**. הגישה של פיתוח בר-קיימא (sustainable development) ושל **קיימות** (sustainability) דורשת מן האדם "לעשות שימוש נאות יותר במשאבי הטבע, לשם המשך קיומו וקיום הדורות הבאים ברמת חיים סבירה".³ לפי הגדרה אחרת זו גישה עם אוריינטציה עתידית – תכנון ארוך טווח, "הממזער, מראש, את היווצרותן של בעיות סביבתיות".⁴

יש גישות שונות בדבר מקומו של החינוך הסביבתי במערכת החינוך הפורמלית. יש המצדדים בגישה מדעית יותר ומדגישים את הוראת מדעי הסביבה (environmental studies או environmental sciences), שמטרתה העיקרית להקנות ידע ומיומנויות מדעיות בנושאי איכות הסביבה, ואילו אחרים מדגישים את חשיבות ההיבט הרגשי, הערכי והחברתי שבחינוך הסביבתי (environmental education), "המתבטא בעידוד הלומד לגלות אכפתיות, מעורבות ונכונות לפעול למען שיפור איכות הסביבה".⁵

2. החינוך הסביבתי הפורמלי בישראל

הקניית חינוך סביבתי במערכת החינוך הפורמלית, באמצעות משרד החינוך, מושתתת כיום על החלטת הממשלה מ-14 במאי 2003 בדבר תוכנית אסטרטגית לפיתוח בר-קיימא בישראל.⁶ על-פי החלטת הממשלה, אשר מבוססת על תוכנית יישום שהתקבלה בפסגה בין-לאומית שנערכה ביוהנסבורג בשנת 2002,⁷ משרדי הממשלה יכינו תוכנית אסטרטגית לפיתוח בר-קיימא, שייכללו בה תוכנית פעולה משרדית, דרכי יישום, מקורות מימון מתקציב המשרד, יעדים הניתנים למדידה ודרכים להשגתם. בהחלטה נקבע כי התוכנית האסטרטגית תוגש לאישור הממשלה עד סוף שנת 2003 ותעודכן אחת לשלוש שנים. בהחלטה הוטלו על השרים מטלות שונות לשם גיבוש התוכנית האסטרטגית של משרדם.

² על המונח "חינוך סביבתי" ועל ההבדל בין מונח זה לבין "חינוך לקיימות" המוזכר לעיל, ראו גם ליה אטינגר, "מה בין חינוך סביבתי לחינוך לקיימות?", באתר האינטרנט של "הרשת הירוקה" – מייסודם של מרכז השל למנהיגות סביבתית ותוכנית קרב למעורבות בחינוך, <http://www.greennet.org.il/images/reshet1/lia%20etinger-article-kadur%20beyadenu.pdf>, תאריך כניסה: 27 במאי 2010. לתפיסה רחבה יותר של מושג החינוך הסביבתי ומשמעותו, ראו גם מאמרו של אריה ונגר, "חינוך סביבתי הוא חינוך הומניסטי", **הד החינוך**, 83, 1 (2008), עמ' 40-43.

³ ד"ר טלי טל, "חינוך סביבתי לכול: גישה חינוכית כוללת", הנ"ל (עורכת), **סדרי עדיפות לאומית בתחום איכות הסביבה – כרך א': חינוך סביבתי בישראל**, הטכניון – מכון טכנולוגי לישראל ומוסד שמואל נאמן למחקר מתקדם במדע וטכנולוגיה, נובמבר 2004, עמ' 6-15.

⁴ ד"ר דפנה גולדמן, "פתח דבר", הנ"ל (עורכת), **החינוך הסביבתי במערכת החינוך – היבטים מדעיים וחינוכיים: חוברת תקצירים**, מכללת בית-ברל, פברואר 1999, עמ' 1-2.

⁵ ד"ר טלי טל, לעיל, הערה 3.

⁶ החלטה מס' 246 של הממשלה, מיום 14 במאי 2003.

⁷ תוכנית היישום שהתקבלה בפסגת יוהנסבורג מבוססת על תוכנית ועל עקרונות פעולה שהתקבלו בוועידת פסגה עולמית שנערכה בריו-דה-ז'נירו בשנת 1992. עקרונות הפעולה נוסחו במסמך הידוע בשם "הצהרת ריו" ותוכנית הפעולה פורסמה במסמך הידוע בשם "אגינדה 21". מסמך זה קורא לקידום המודעות הסביבתית באמצעות החינוך לקיימות, בין השאר באמצעות חינוך סביבתי בכל רמות החינוך, מהגן ועד האקדמיה. 100 מדינות, ובהן ישראל, חתמו על מסמכים אלה.

בעקבות החלטת הממשלה הוקם במשרד החינוך צוות היגוי לפיתוח האסטרטגיה לקיימות, וב-1 בינואר 2004 פרסם משרד החינוך חוזר מנכ"ל שכותרתו "יישום החינוך לפיתוח בר-קיימא במערכת החינוך", והוא מתווה קווים מנחים למימוש החלטת הממשלה האמורה. החוזר הרחב והמפורט נכתב בשיתוף עם אגף החינוך במשרד להגנת הסביבה, ונקבע בו, בין השאר, כי "מטרת החינוך לפיתוח בר-קיימא היא לפתח בקרב התלמידים מודעות, הבנה וכבוד לסביבה שהם חיים בה ולהבטיח את מחויבותם לפיתוח בר-קיימא ברמה האישית, הלאומית והעולמית", וכן כי "על מערכת החינוך מוטלת האחריות לשמש חוד החנית של ההובלה וההכוונה של המגמה העולמית למען פיתוח בר-קיימא".⁸

החוזר קובע דרכים להטמעת החינוך לפיתוח בר-קיימא במוסדות החינוך, ובתוך כך מפורטים בו קווים מנחים לפיתוחו וליישומו של החינוך הסביבתי בגני-ילדים (עם המלצות למגוון פעילויות חינוכיות) וכן הנחיות ליישום החינוך לאוריינות סביבתית בבתי-הספר היסודיים, בחטיבות-הביניים ובחטיבה העליונה.

בנובמבר 2008 פרסם משרד החינוך חוזר מנכ"ל נוסף ובו פורטו מהלכים שהמשרד החל בהם לצורך המשך יישום הנושא והרחבתו, ובהם:

- קיום פעילויות חינוכיות בבתי-הספר בנושא של פיתוח בר-קיימא, בהתאם לקריאתו של מנכ"ל משרד החינוך (דאז) בתחילת שנת הלימודים תשס"ח;
- הפצת מסמך למיפוי עקרונות של פיתוח בר-קיימא וביטויים בתוכניות הלימודים של תחומי הדעת השונים;
- פתיחת קורסי הכשרה למורים מובילים לבתי-ספר יסודיים וחטיבות-ביניים;
- קיום פעילות להסמכה של מוסדות חינוך ירוקים (בתי-ספר וגני-ילדים), בשיתוף המשרד להגנת הסביבה;
- הפצת שאלון לבדיקת מצב המיחזור בבתי-הספר.

בחוזר זה צוין כי המהלכים האמורים נגזרו מאסטרטגיה כוללת, ויישומה יהיה במתכונת רב-שנתית מתמשכת, באמצעות "תוכנית בית-ספרית הנשענת על הטמעה ספירלית של עקרונות וסוגיות פיתוח בר-קיימא במובנם הרחב ובשילוב עשייה למען הסביבה".⁹

ככלל, חוזרי המנכ"ל המוצגים לעיל והפעולות שנקטו משרד החינוך והמשרד להגנת הסביבה, כפי שיוצגו במסמך זה (ובראשן ועדת ההיגוי המשותפת – ראו להלן בסעיף 2.1), חוללו שינוי ניכר ביחס לנושא החינוך הסביבתי במערכת החינוך הפורמלית. זאת ועוד, בפעילויותיהם של שני משרדי הממשלה הנזכרים במסמך זה ניכרת מגמה ברורה של תגבור והרחבה בחמש השנים האחרונות.

בצד זאת, במהלך השנים הועלו כמה הערות בולטות בדבר צעדים נוספים הדרושים לקידום המדיניות הממשלתית בתחום החינוך הסביבתי, בין היתר בדיוני ועדת החינוך של הכנסת. למשל, היו שטענו כי תוכניות לימודים שונות במערכת החינוך הוצגו בחוזר המנכ"ל משנת 2004 כתוכניות אשר כבר "מכוונות לקיימות", והצגה זו עשויה היתה ליצור רושם מוטעה שנושא הקיימות הוא חלק בלתי נפרד מתוכניות

⁸ חוזר מנכ"ל משרד החינוך תשסד/5(ב), יישום החינוך לפיתוח בר-קיימא במערכת החינוך, 1 בינואר 2004.

⁹ חוזר מנכ"ל משרד החינוך תשסט/3(א), חינוך לפיתוח בר-קיימא, 2 בנובמבר 2008.

הלימודים, אף שלא כך הם פני הדברים.¹⁰ אשר להחלטות קודמות של ועדת החינוך, נדמה כי הנושא העיקרי שטרם היתה בו התקדמות ממשית הוא הכנתה של תוכנית לימודים לחינוך סביבתי – כתחום דעת – לכל שלבי החינוך (בצד הקנייתו של חינוך זה באופן אינטגרטיבי, בתחומי הדעת השונים). להרחבה בדבר החלטות קודמות של ועדת החינוך ראו פרק 5 במסמך זה.

2.1. ועדת ההיגוי המשותפת למשרד החינוך ולמשרד להגנת הסביבה¹¹

בישיבתה הקודמת של ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת בנושא החינוך הסביבתי, אשר נערכה ביוני 2009, נמסר לוועדה כי הוקמה ועדת היגוי משותפת למשרד החינוך ולמשרד להגנת הסביבה אשר מגבשת תוכנית משותפת הכוללת תחומי פעולה רבים.¹²

בתשובה על פנייתנו האחרונה בנושא זה, מסרו משרד החינוך והמשרד להגנת הסביבה כי פעילותה של ועדת ההיגוי המשותפת נמשכת כסדרה, וכי הוועדה מקיימת דיונים באופן קבוע, אחת לחודשיים. בוועדה משתתפים נציגי יחידות שונות במשרד החינוך ובמשרד להגנת הסביבה, אנשי חינוך ונציגים נוספים. כמו כן פועלת ועדת היגוי מצומצמת, המתכנסת אחת לשבועיים.

הוועדה מקדמת כיום תוכנית משותפת של שר החינוך והשר להגנת הסביבה להטמעת סביבה וקיימות, ב-200 בתו-ספר וב-100 גני-ילדים בארץ, משנת הלימודים הבאה (תשע"א). במסגרת תוכנית זו, צוות בית-הספר ישתתף בהשתלמות של 40 שעות, ובמהלכה ילמד את עקרונות הקיימות והחינוך הסביבתי ולקראת סיומו של הקורס יבנה את חזון בית-הספר בתחום זה. הוועדה עוקבת אחר תהליך בחירת המוסדות במחוזות השונים ואחר הכנת המתווה המחוזי לפעולה.

את התהליך הבית-ספרי המתואר לעיל ילווה מנחה-מטמיע מטעם "הרשת הירוקה" או מטעם החברה להגנת הטבע, וכן ישולבו בו מורים מובילים שהוכשרו לכך. תהליך דומה יהיה גם בגני-הילדים, באחריות מרכזי פסג"ה (פיתוח סגלי הוראה).

על-פי תשובת המשרד להגנת הסביבה, במהלך פיתוח התוכנית התברר לצוות ההיגוי המצומצם כי יש צורך בכתיבת מתווה שיגדיר את מטרות התוכנית, את התכנים ואת התפוקות שלה ברמת בית-הספר וברמת הגן. כיום נבנה מתווה זה, ומטרתו להציג למורה המשתתף בתוכנית את העקרונות ואת דרכי הפעולה שעל-פיהם יש לבנות את התוכנית הבית-ספרית.

על-פי תשובת משרד החינוך, בכוונתה של ועדת ההיגוי להעביר את תוכנית ההכשרה האמורה, בחמש השנים הבאות, בכל בתו-ספר היסודיים ואף בחטיבות-הביניים.

נציין כי נוסף על התוכנית האמורה, ועדת ההיגוי מקדמת בין היתר את "פרס השרים" (שר החינוך והשר להגנת הסביבה) לבתי-ספר מצטיינים בחינוך סביבתי וקיימות, וכיום נערכים סיורים לצורך השיפוט בתחרות זו, ב-16 בתו-ספר שעלו לשלב הארצי.

¹⁰ דיויד דוניץ ואורלי פלד, "שינוי מדיניות בחינוך הסביבתי: חינוך לקיימות", בתוך: רון פרומקין, דב חנין ועמיר אילדמן (עורכים), סימני חיים 2003 – המגמות המעצבות את עתידנו, מרכז השל לחשיבה ומנהיגות סביבתית ומכון ירושלים לחקר ישראל, 2004.

¹¹ אם לא צוין אחרת, סעיף זה מבוסס על מקורות אלה: יורם הורביץ, סמנכ"ל בכיר (מידע, חינוך וארגונים), המשרד להגנת הסביבה, מכתב, 30 במאי 2010; ד"ר עופר רימון, מנהל המינהל למדע וטכנולוגיה, משרד החינוך, מכתב, 31 במאי 2010.

¹² פרוטוקול מספר 21 מישיבת ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת, 9 ביוני 2009.

3. המשרד להגנת הסביבה¹³

להלן יוצג מידע על פעולותיו של המשרד להגנת הסביבה בתחום החינוך הסביבתי, נוסף על שותפותו בוועדת ההיגוי שהוצגה לעיל. נציין כי בחלק מהנושאים המידע שנמסר בתשובת המשרד להגנת הסביבה דומה למידע שנמסר בתשובת המינהל למדע ולטכנולוגיה במשרד החינוך (כיוון שהפעולות נעשות בשיתוף של שני המשרדים), אך לשם הנוחות מידע זה מוצג במסמך זה פעם אחת בלבד.

נתונים על היקף הפעילות

• הסמכת מוסדות חינוך ירוקים –

תהליך ההסמכה הוא תהליך משותף למשרד להגנת הסביבה ולמשרד החינוך, ובמסגרתו מוסדות החינוך נדרשים לעמוד בקריטריונים שנקבעו בשלושה תחומים:

- א. תוכנית לימודים בנושאי איכות הסביבה בהיקף של 30 שעות שבועיות לכל תלמיד בשתי שכבות גיל;
- ב. הנהגת שימוש מושכל במשאבים – הפחתת השימוש במשאבי מים ואנרגיה, הפחתת כמות הפסולת, הגברת המיחזור;
- ג. תרומה לקהילה ולסביבה – תוכנית עשייה למען הקהילה: אימוץ אתר מסוים, פעילות מול הרשויות וכדומה.

עד היום הוסמכו כ-250 בתי-ספר, ויש עוד כ-300 בתי-ספר בתהליך הסמכה (ראו פירוט להלן, בפרק על פעולות משרד החינוך). מדובר בגידול ניכר במספר בתי-הספר המוסמכים – בשנת 2006 הוסמכו כ-50 בתי-ספר בלבד. בית-ספר שהוסמך מקבל כיום תמיכה כספית בסך 10,000 ש"ח, לכיסוי ההוצאות הכרוכות בהסמכה. בימים אלה המשרד להגנת הסביבה מגייס חברה חיצונית שתסייע בהרחבת התהליך ובשיפור הבקרה על עמידה בסטנדרטים הנדרשים לאורך זמן.

אשר להסמכת גני-ילדים ירוקים, על-פי נתוני המשרד להגנת הסביבה, עד היום הוסמכו כ-350 גני-ילדים ויש עוד כ-300 גנים בתהליך הסמכה (המספרים שהציג האגף לחינוך קדם-יסודי במשרד החינוך נמוכים מעט מאלה, וראו להלן). כיום הגנים אינם נהנים מתמיכה כספית. המשרד להגנת הסביבה מציע לשנות את התהליך, ולצאת ב"קול קורא" לרשויות, שבמסגרתו יקבלו גם הגנים תמיכה כספית בתהליך ההסמכה. שינוי זה יביא לגידול ניכר במספר הגנים אשר יצטרפו לתהליך.

• הכשרת עובדי הוראה –

- במרכז המורים הארצי למדע ולטכנולוגיה "למדע" נערכו בשנים תשס"ח ותשס"ט שני מחזורים של הכשרת מורים מובילים לקיימות, והוכשרו בהם כ-90 מורים;
- במרכז הארצי להכשרת גננות בתחום המדעים "דע-גן" לא היתה השנה השתלמות ספציפית לנושא חינוך סביבתי, אולם בשני קורסים, הכשרת גננות מובילות שנה א'

¹³ יורם הורביץ, סמנכ"ל בכיר (מידע, חינוך וארגונים), המשרד להגנת הסביבה, מכתב, 30 במאי 2010.

וקורס הכשרת גננות מובילות שנה ב', נשזרו היבטים, דגשים וערכים של חינוך סביבתי. בוגרות הקורס הציגו פרויקטים שקיימו בגן בתחום החינוך הסביבתי. מדובר בקהל של כ-70 גננות. בשנה הבאה צפויים להיפתח שני קורסים נוספים להכשרת גננות מובילות;

- המשרד להגנת הסביבה הפעיל מערכת של תמיכה ברשויות המקומיות לביצוע של כ-70 השתלמויות למורים וגננות בחינוך הפורמלי ולבעלי תפקידים בחינוך הבלתי פורמלי.

• תקציב המשרד להגנת הסביבה לתחום החינוך הסביבתי –

על-פי נתוני המשרד להגנת הסביבה, בשנת 2010 המשרד מקצה תקציב של 32 מיליון ש"ח לנושא החינוך הסביבתי (סכום שהוא יותר מפי שישה מהסכום שהקצה המשרד לנושא זה בשנת 2009), על-פי הפירוט שלהלן:

○ **20 מיליון ש"ח – תמיכה ברשויות המקומיות לביצוע תוכניות חינוכיות שמטרתן צמצום נפחי הפסולת המועברים להטמנה ועידוד המעבר להפרדת פסולת במקור.** מדובר למעשה בהחזר כספים שהרשויות המקומיות משלמות בגין היטל הטמנה, אלא שהחזר מותנה בכך שהכספים ישמשו למטרות חינוכיות כאמור לעיל. בהבהרה נוספת של המשרד בעניין זה נמסר כי יש מעקב צמוד אחר השימוש שעושות הרשויות המקומיות בתמיכה זו, וכי הרוב המכריע של הפעילות אכן מבוצע בפועל במערכת החינוך הפורמלית (ומיעוטה בקרב הציבור הרחב).

○ **5.76 מיליון ש"ח – העברה למשרד החינוך לביצוע הפעולות האלה:**

- 2.16 מיליון ש"ח – השתלמויות מורים בתוכנית ההטמנה הבית-ספרית בנושא סביבה וקיימות (כפי שהוצגה לעיל);

- 2 מיליון ש"ח – מנחים-מטמיעים לליווי ההשתלמויות;

- 600,000 ש"ח – כתיבה והטמנה של מתווה לתוכניות הבית-ספריות;

- 500,000 ש"ח – הכשרת סגל ההדרכה ב-15 תנועות הנוער השותפות במועצת תנועות הנוער. תוכניות ההכשרה יופעלו במהלך הקיץ, ויוכשרו במסגרתן כ-25,000 מדריכים;

- 500,000 ש"ח – פעולות במינהל חברה ונוער במשרד החינוך.

○ **3 מיליון ש"ח – תמיכה בעמותות הפועלות לשיפור המודעות והעשייה החינוכית בנושא סביבה וקיימות;**

○ **2.3 מיליון ש"ח – תמיכה בבתי-ספר ובגני-ילדים המצטרפים לתהליך ההסמכה למוסד חינוכי ירוק (ולמוסד חינוכי ירוק-מתמיד – ראו הרחבה בהמשך).**

○ **1 מיליון ש"ח – שיתופי פעולה עם ארגונים ירוקים, הפקת חומרי העשרה בעברית ובערבית, פרס שר החינוך והשר להגנת הסביבה לבתי-ספר מצטיינים בחינוך סביבתי ועוד.**

לשם השוואה, בשנת 2005, סך התקציב בתקנה התקציבית לחינוך והסברה של המשרד להגנת הסביבה היה 4 מיליון ש"ח בלבד (לאחר שהסכום הוגדל במהלך השנה; בבסיס התקציב היה

הסכום 700,000 ש"ח בלבד), לעומת כ-12 מיליון ש"ח המוקצבים כיום לנושאי החינוך, כמפורט לעיל. מכך נובע כי גם אם לא מביאים בחשבון את התקציב שמקורו בהיטלי ההטמנה, בשנים האחרונות חל גידול ניכר בתקציב שהמשרד להגנת הסביבה מקצה לנושאי החינוך הסביבתי.

• **נושאים שנדרשת בהם הרחבה או העמקה נוספת –**

בתשובה על שאלתנו בעניין זה, ציין סמנכ"ל המשרד להגנת הסביבה, מר יורם הורביץ, כי התהליך שמובילים במשותף משרד החינוך והמשרד להגנת הסביבה הוא רחב היקף, ונוגע למגוון תחומים ומרכיבים במערכת החינוך הפורמלית והבלתי פורמלית. להערכת המשרד להגנת הסביבה, תהליך זה מחולל שינוי של ממש בהטמעת החינוך הסביבתי במערכת החינוך.

בצד זאת, הקושי העיקרי שעמו מתמודד המשרד להגנת הסביבה בתחום החינוך הסביבתי הוא עומס הנושאים המוטל על מערכת החינוך, אשר מקשה למשל על הקצאת שעות לנושא החינוך הסביבתי. לדברי מר הורביץ, הדבר בולט במיוחד בעובדה שהנושא הסביבתי אמור להילמד במסגרת מגוון מקצועות ואינו מקצוע נפרד.

מר הורביץ מציין כי יש צורך במיסוד כל מרכיבי הפעולה שפורטו לעיל כחלק מתהליכי העבודה הקבועים של מערכת החינוך, באופן שיבטיח המשכיות והעמקה לאורך זמן.

4. משרד החינוך

במשרד החינוך כמה יחידות מקצועיות העוסקות בהיבטיו של החינוך הסביבתי: המינהל למדע ולטכנולוגיה, האחראי להוראת הנושא עד חטיבות-הביניים (כולל), אגפי הגיל – חינוך יסודי וקדם-יסודי – במינהל הפדגוגי, הפיקוח על מדעי הסביבה (בחטיבה העליונה) במזכירות הפדגוגית והפיקוח על המקצוע חקלאות וסביבה.

להלן פירוט המידע שהתקבל מיחידות אלו (בתשובת המינהל למדע ולטכנולוגיה יש גם התייחסות חשובה לפעילותו של האגף לתכנון ולפיתוח תוכניות לימודים בתחום החינוך הסביבתי – ראו הרחבה להלן):

4.1. המינהל למדע ולטכנולוגיה¹⁴

• **הסמכת מוסדות חינוך ירוקים –**

בדומה לנתוני המשרד להגנת הסביבה שהוצגו לעיל, על-פי נתוני המינהל למדע ולטכנולוגיה, בשנים 2004–2008 הוסמכו 157 בתי-ספר ירוקים, ואילו בשנת 2009 הוסמכו 92 בתי-ספר ירוקים נוספים – סה"כ 249 בתי-ספר. נוסף על האמור לעיל בדבר הסמכת בתי-ספר ירוקים והמידע שיוצג להלן בדבר הסמכת גני-ילדים ירוקים, בתשובת המינהל למדע ולטכנולוגיה מצוינת גם הסמכה של "בית-ספר ירוק מתמיד" – בית-ספר שעומד בכל הקריטריונים במשך שנתיים לפחות ואשר הפחית צריכה בכל המשאבים שהוגדרו והרחיב את הפעילות לכלל שכבות בית-הספר. כלומר, החינוך הסביבתי בבית-ספר כזה הוא מתמשך והפך לחלק חשוב בשיח הבית-ספרי והקהילתי. יש לציין כי יש בכך משום מענה על טענות שהופנו בעבר כלפי הסמכת בתי-ספר "ירוקים", שלפיהן מדובר במאמץ נקודתי של בית-הספר, אשר אינו משקף שינוי עמוק ומתמשך

¹⁴ ד"ר עופר רימון, מנהל המינהל למדע ולטכנולוגיה, משרד החינוך, מכתב, 31 במאי 2010.

(גם כיום מועלות טענות כגון אלו בהקשר של גני-הילדים). בשנת 2009 זכו שני בתי-ספר להסמכה כזאת.

כפי שהוזכר בתשובת המשרד להגנת הסביבה, פורסם "קול קורא" גם לתמיכה ב"גני-ילדים ירוקים מתמידים", כלומר גנים שקיבלו הסמכה משנת 2008, שמרו על ההישגים ואף הרחיבו אותם.

• הטמעת נושא החינוך הסביבתי בתוכניות הלימודים –

- החינוך היסודי – במסמך "סטנדרטים במדע וטכנולוגיה – 2004" יש התייחסות לחינוך לפיתוח בר-קיימא ולטיפוח ערכים והתנהגויות בתחום זה בתחומי הלימוד השונים.
- חטיבות-הביניים – תוכנית הלימודים במדע ובטכנולוגיה הנלמדת כיום היא משנת 1996. כיום מוכן על-ידי ועדת המקצוע מתווה לעדכון תוכנית הלימודים, והוא יפורסם בשנת הלימודים הבאה. במתווה זה יטופל נושא הסביבה בראייה רב-תחומית, וכך ייכללו בהוראה מושגי היסוד והעקרונות בתחום הסביבה ופיתוח בר-קיימא.
- תוכניות לימודים חדשות של האגף לתכנון ולפיתוח תוכניות לימודים – כיום מפותח מתווה לתוכנית לימודים בנושא פיתוח בר-קיימא לחינוך הקדם-יסודי ולבתי-הספר היסודיים, בראייה רב-תחומית. המתווה ידגיש את הידע ואת דרכי הפעילות ודרכי הבדיקה של שינוי ההרגלים ואורחות חיים לאורח חיים מקיים (מלשון "קיימות").
- לדברי ד"ר עופר רימון, מנהל המינהל למדע ולטכנולוגיה, יש כיום בתי-ספר יסודיים לא מעטים (בייחוד אלה שעברו הסמכה), אשר שילבו במערכת השעות שעה שבועית או שתיים שבועיות שבהן לומדים חינוך סביבתי וקיימות. לדבריו, בבתי-ספר אלה פועלת בדרך כלל "מועצה ירוקה", המקדמת את הנושא.

• פעולות נוספות –

כאמור, המינהל למדע ולטכנולוגיה הוא שותף ראשי בוועדת ההיגוי המשותפת למשרד החינוך ולמשרד להגנת הסביבה בנושא החינוך הסביבתי. נוסף על כך, המינהל שותף לארגון כנסים בתחום זה, לוועדות שונות, כגון "פורום חוקרים בנושא חינוך סביבתי", וכן לפרויקטים רלוונטיים הנערכים בשיתוף עם גורמים חיצוניים למערכת החינוך.

4.2. האגף לחינוך קדם-יסודי¹⁵

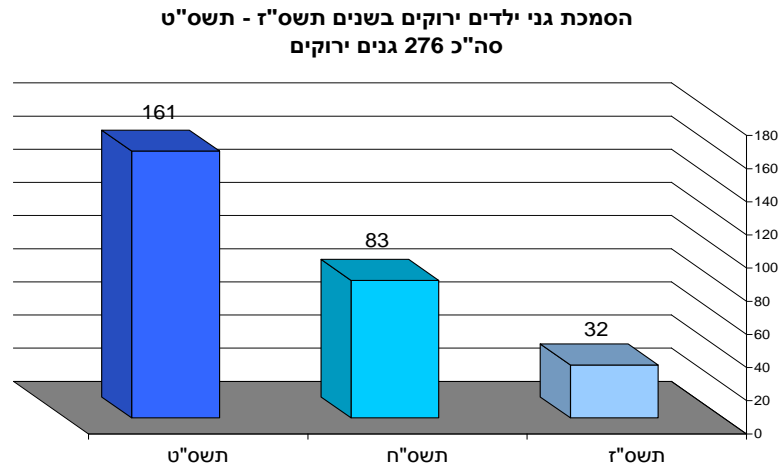
על-פי תשובת מנהלת האגף על פנייתנו, טיפוח החינוך הסביבתי הוא חלק מהיעדים העיקריים של האגף לחינוך קדם-יסודי בשנת הלימודים הנוכחית. הטמעת החינוך הסביבתי בגני-הילדים כוללת את תהליך ההסמכה ל"גנים ירוקים", הכשרת גננות מובילות לחינוך סביבתי, השתלמויות וימי עיון למפקחות ולגננות, הכנת חומרי למידה והוראה, הפעלת מרכזי העשרה ועוד.

¹⁵ סימה חדד מה-יפית, מנהלת האגף לחינוך קדם-יסודי, משרד החינוך, מכתב, 30 במאי 2010.

הסמכת גני-ילדים ירוקים

משנת הלימודים תשס"ז הורחבה ההסמכה של מוסדות חינוך ירוקים והיא חלה גם על גני-ילדים. בשנים תשס"ז-תשס"ט קיבלו 276 גני-ילדים הסמכה של גן ירוק. יש עלייה חדה במספר גני-הילדים המקבלים הסמכה זו בכל שנה, כפי שניתן לראות בתרשים שלהלן.

בשנת לימודים זו, שנת תש"ע, יש 262 גני ילדים נוספים המועמדים להסמכה (אם כי בשנה זו חלה החמרה מסוימת בקריטריונים, ולכן ייתכן כי שיעור העלייה במספר הגנים המוסמכים יהיה נמוך במעט). בין הגנים המועמדים להסמכה: 163 גנים בחינוך הממלכתי (במגזר היהודי); 36 בחינוך הממלכתי-דתי; 60 במגזר הערבי ו-3 גנים בחינוך המיוחד. בימים אלה מבקרים בגנים צוותים משותפים של משרד החינוך ושל המשרד להגנת הסביבה ומתרשמים מהעשייה החינוכית בתחום זה.

הכשרת גננות מובילות ומפקחות

בשנת הלימודים הנוכחית מקיים האגף השתלמות ל-27 גננות מובילות לחינוך סביבתי. כמו כן, נערכת השתלמות ל-18 מפקחות, שתקדמנה חינוך סביבתי באזורי פיקוחן. בשנת הלימודים הבאה מתוכננת שלוש השתלמויות נוספות לגננות מובילות.

השתלמויות לגננות

במחוזות המשרד נערכות השתלמויות לגננות בנושאי חינוך סביבתי (באמצעות מרכזי פסג"ה). בשנת תשס"ט נערכו 13 השתלמויות, לכ-325 גננות. בשנת תש"ע נערכו (ונערכות גם כיום) 45 השתלמויות, לכ-1,330 גננות. גננות משתתפות גם בהשתלמויות שמקיימים ארגונים הפועלים בתחום.

חומרי למידה והוראה

האגף פיתח, עם מט"ח (המרכז לטכנולוגיה חינוכית) ועם המשרד להגנת הסביבה, ערכה שבה חומר עיוני וכן הצעה לפעילויות בנושא החינוך הסביבתי. הערכה מיועדת לכל גננת שמשתלמת בתחום או שהגן שבאחריותה מצוי בתהליך הסמכה לגן ירוק. חומרי לימוד נוספים, למשל מאמרים וסרטונים, נמצאים באתר האינטרנט של האגף לחינוך קדם-יסודי.

הדרכה בתוך הגן

האגף מפעיל תשע מדריכות לחינוך סביבתי המעניקות "הדרכה תוך-גנית" לגננות ב-194 גני-ילדים.

פעילויות נוספות

- מרכזי העשרה: מכלל מרכזי העשרה לגני-ילדים (שמרביתם עוסקים באמנויות), שישה מרכזים מתמחים בחינוך סביבתי. מרכזים אלה פועלים כמרכזי הפצה, הדרכה, השתלמויות והדגמה לגנות;
- גני ניסוי: כמה מהגנים הניסויים מתמחים בחינוך סביבתי, ובחלקם אפשר לקיים השתלמויות לגנות אחרות, בליווי הגנות.
- חוות חקלאיות: בחוות אלו המגמה היא לכוון את הפעילות לערכים סביבתיים, ובארבע מהן משולבים גני-ילדים כחלק ממערך הפעילות.
- אירועים מיוחדים: אירועים יישוביים, אזוריים, מגזריים ומחוזיים עוסקים בהיבטים שונים של החינוך הסביבתי.

להלן פירוט הקשיים העיקריים בהקניית חינוך סביבתי בחינוך הקדם-יסודי, והנושאים שבהם נדרשת הרחבה או העמקה, כפי שהתקבלו מן האגף בתשובה על שאלתנו בנושא זה:

- יש צורך בחיבור **מדריך לגנות**, שיקיף את כל הנושאים הכלולים בחינוך הסביבתי;
- חשוב לקיים **תהליך מתמשך בנושא החינוך הסביבתי** והטמעתו כאורח חיים, ולא להתמקד רק בצעדים הנדרשים בתהליך ההסמכה;
- יש חשיבות ביצירת **סביבה טבעית בחצר הגן**; כיום, בתכנון של חצרות בגני-ילדים חדשים יש שימוש בחומרים שמרחיקים את הילד מסביבה טבעית. לטענת האגף, מדיניות הגינון וכן חוסר התיאום בין גורמים שונים ברשות המקומית גורמים לקושי מתמשך בנושא זה;
- כמו לעניין הסביבה הטבעית בחצר הגן, גם **בתכנון המבנה של גני-הילדים** יש צורך ליצור זיקה לערכי הסביבה הנלמדים. יש חשיבות לתכנון מבנים המוארים באור טבעי, המספקים בידוד מחום ומקור והם מאווררים ובעלי גג "ירוק".
- ביישובים רבים אין מרכזי העשרה או מרכז לימודי אחר; מרכזים כאלה יכולים לשמש **דגם לעיצוב סביבה הולמת לחינוך סביבתי בגן-הילדים**;
- **רוב הגנות שהוכשרו כגנות מובילות ויש להן יכולת להדריך וללוות גנות אחרות אינן מועסקות בהדרכה בגנים ובליווי השתלמויות**. תחת זאת, יש רשויות מקומיות שבגני-הילדים בהן פועלים חברות וארגונים שלצוותיהם אין יכולת או ידע פדגוגי המתאימים לגיל הרך. הארגונים האמורים מקבלים אומנם אישור ראשוני לפעולה, בהתאם לקריטריונים שמשדר החינוך דורש, אך לעתים לאחר קבלת האישור הם מקבלים לשורותיהם מדריכים מיומנים פחות מאלו שעמדו בדרישות האמורות ומנחים חסרי הכשרה לגיל הרך.
- יש צורך לקבוע **נושא חובה בתהליך ההסמכה** – בתהליך ההסמכה הקיים כיום אפשר לבחור שלושה נושאים מתוך שבעה, ואין נושא מחייב. לדעת האגף, ראוי שנושא השמירה על הטבע יהיה מרכיב מחייב, שכן כל גן ירוק צריך לעסוק בנושא זה.
- קביעת **החינוך הסביבתי כנושא חובה בהכשרת גנות** – על-פי תשובת האגף, בשנים האחרונות מגיעות למערכת החינוך גנות מוסמכות שלא קיבלו כל הכשרה של ידע כללי בתחומים ביולוגיה,

חקלאות או חינוך סביבתי. לפיכך יש צורך בהשתלמויות להקניית ידע בסיסי בנושאים אלה. כדי שאפשר יהיה להעמיק בחינוך הסביבתי בגני-הילדים, נדרש מהלך מערכתי בנושא זה, שיהיה משותף למכללות, למשרד החינוך ולמשרד להגנת הסביבה.

4.3. המזכירות הפדגוגית – הפיקוח על מדעי הסביבה¹⁶

לדברי ד"ר אירית שדה מן הפיקוח על מדעי הסביבה במזכירות הפדגוגית, **תוכנית הלימודים החדשה (משנת 2007) לחטיבה העליונה במקצוע מדעי הסביבה – שהוא מקצוע בחירה לבגרות – עוסקת במטרות הקשורות בחינוך הסביבתי ולא רק בתוכן מדעי.** זאת ועוד, יחידת הלימוד במקצוע זה המוגדרת "סדנה סביבתית", מחייבת גם עשייה סביבתית פעילה.

נוסף על כך, הן במקצוע האזרחות (במסגרת מטלת הביצוע) והן בעבודות גמר אחרות המוגשות בחטיבה העליונה יש עידוד של התלמידים לבחור בנושאים סביבתיים.

התוכנית במדעי הסביבה נלמדת כיום בכ-150 בתי-ספר תיכוניים. מבחני הבגרות במקצוע מדעי הסביבה מתקיימים ברמה רגילה (3 יחידות לימוד) וברמה מוגברת (5 יחידות לימוד). בשנת תשס"ט ניגשו לבחינות הבגרות במקצוע זה כ-4,500 תלמידים בשכבה י"א וכ-4,000 תלמידים בשכבה י"ב; רוב התלמידים אינם מסתפקים ברמה הרגילה אלא ממשיכים ונבחנים ברמה מוגברת (השאלונים הם מודולריים, ובדרך כלל הבחינות מפוצלות לשנתיים). לדברי ד"ר שדה, צפוי שמספר בתי-הספר ומספר התלמידים הלומדים מקצוע זה יגדלו בשנה הבאה.

אשר להשתלמויות למורים בחטיבה העליונה – בשנת הלימודים הבאה מתוכננת השתלמות למורים מובילים המלמדים את מקצוע מדעי הסביבה. לדברי ד"ר שדה, בהשתלמות זו ישולבו עקרונות החינוך הסביבתי, ואחת ממטרותיה היא כי מורים אלו יהפכו למובילי החינוך הסביבתי בבית-הספר ואף ישפיעו על קידום הנושא בבתי-ספר סמוכים.

ד"ר שדה מציינת עוד בתשובתה כי יו"ר המזכירות הפדגוגית במשרד החינוך, ד"ר צבי צמרת, אשר נכנס לתפקידו לפני כשלושה חודשים, מייחס חשיבות רבה לחינוך הסביבתי ופועל רבות לקידום הנושא (בין היתר באמצעות עריכת ימי עיון לכל המפמ"רים, מפגשים עם גופים הנוגעים בדבר ועידוד עבודות חקר וטיפול החשיבה בתחומים הקשורים בסביבה ובחינוך הסביבתי).

נוסף על כל האמור לעיל, ד"ר שדה מציינת במכתבה כי בשנים האחרונות, ובשנת תש"ע במיוחד, היו דגשים של חינוך סביבתי בפעילות החוות החקלאיות במחוזות השונים, באחריות של הרפרנטים לנושא זה במינהל למדע ולטכנולוגיה ובשיתוף המפמ"רית לחקלאות וסביבה.

בתשובה על שאלתנו אשר לנושאים שבהם נדרשת הרחבה או העמקה נוספת של הטיפול בנושא, ציינה ד"ר שדה כמה עניינים, כדלקמן:

- יש צורך בהקמת ועדה מקצועית שתבדוק את גבולות הנושא של חינוך סביבתי, ואת הקשר בינו לבין מקצועות המדעים, הבריאות ועוד. על ועדה זו לבחון, בין היתר, אם על הנושא להיות מקצוע העומד בפני עצמו או שמא יש לשלבו בכל מקצועות הלימוד ולהטמיעו כחלק מאורח החיים הבית-ספרי; במקביל, יש להעמיק את התפיסה כי הנושא שייך לכלל אנשי ההוראה והקהילה החינוכית בבית-הספר.

¹⁶ ד"ר אירית שדה, הפיקוח על מדעי הסביבה, המזכירות הפדגוגית – אגף המפמ"רים, משרד החינוך, מכתב, 30 במאי 2010.

- יש למנות רכז חינוך סביבתי בבתי-הספר – לטענת ד"ר שדה, בקרב אנשי חינוך יש הסכמה כי כל עוד אין "יד מכוונת", יהיה קשה להטמיע את הנושא בבתי-הספר;
- הכשרה להוראה – כדי להעצים את הידע, המודעות והמעורבות בנושא החינוך הסביבתי, רצוי כי הוא ישולב במוסדות להכשרת מורים, ללא קשר לתחום הדעת של פרח ההוראה.

5. דיונים קודמים בוועדת החינוך של הכנסת

ועדת החינוך של הכנסת קיימה בעבר דיונים רבים בנושאי החינוך לאיכות הסביבה והחינוך הסביבתי. להלן יפורטו עיקרי ההחלטות שקיבלה הוועדה בסיכומי דיוניה האחרונים בנושא זה. ככלל, הוועדה מביעה תמיכה עקבית בהקניית חינוך סביבתי לכלל התלמידים בישראל, בין היתר באמצעות הכללת הנושא בתוכנית הלימודים.

- בדיון שנערך בוועדה בדצמבר 2004 (הכנסת ה-16) הוצג לפני חברי הוועדה מסמך העמדה המקיף **סדרי עדיפות לאומית בתחום איכות הסביבה בישראל – כרך א': החינוך הסביבתי בישראל**, בהוצאת הטכניון ומוסד שמואל נאמן, בעריכת ד"ר טלי טל מהמחלקה להוראת המדעים בטכניון. בסיכום הדיון הודיעה יו"ר ועדת החינוך דאז, חה"כ מלי פולישוק-בלוך, כי **הוועדה מאמצת את המלצות מסמך העמדה ומבקשת ממשרד החינוך לפעול לפיהן**.

חה"כ פולישוק-בלוך ציינה עוד כי ועדת החינוך מברכת על המודעות הגוברת של משרד החינוך לנושא החינוך הסביבתי אך רואה צורך בהשקעת משאבים נוספים (כגון הקצאת שעות לימוד נוספות) של המשרד בתחום זה ובהצבת המטרה להפוך את כל בתי-הספר לירוקים. ועדת החינוך גם קראה למשרד החינוך ולמשרד להגנת הסביבה "לפעול יחד כדי לגבש מדיניות אסטרטגית ולפעול לבקרה, מחקר ופיתוח" של תחום החינוך הסביבתי.¹⁷

להלן כמה מעיקרי ההמלצות שאימצה ועדת החינוך, המופיעות במסמך העמדה האמור:

- משרד החינוך יכריז על חינוך סביבתי חובה לכל לומד בישראל, מהחינוך הקדם-יסודי ועד המוסדות האקדמיים;
- תוקם ועדה לאומית בלתי תלויה אשר תגדיר את **האוריינות הסביבתית** הרצויה לכל אדם בחברה הישראלית ותמליץ על קווים מנחים ליישום במשרד החינוך;
- כל כוחות ההוראה וההדרכה בחינוך הסביבתי יוכשרו לתפקידם ויעמדו בסטנדרטים מקצועיים שאף הם יוגדרו בוועדה המוצעת לעיל;
- יופעל מערך הכשרה והתפתחות מקצועית של מורים בחינוך הסביבתי;
- בתי-ספר ישלבו עשייה ומעורבות סביבתית-חברתית. בפעולות אלה ישולבו ארגונים סביבתיים מקומיים, אזוריים או ארציים, והקהילה תשותף בתכנון, בהפעלה ובהערכה.
- בדיון שנערך ביוני 2006 (הכנסת ה-17)¹⁸ קראה הוועדה לכלול את נושא החינוך הסביבתי כמרכיב חובה בהכשרת המורים, ולבצע "שדרוג" של הנושא במערכת החינוך, בין היתר

¹⁷ פרוטוקול מס' 357 של ישיבת ועדת החינוך, התרבות והספורט, 21 בדצמבר 2004.

¹⁸ פרוטוקול מס' 22 של ישיבת ועדת חינוך, התרבות והספורט, 20 ביוני 2006.

באמצעות קביעתו כמקצוע חובה העומד בפני עצמו ואשר יש בו תוכנית לימודים מובנית, לכל הפחות מכיתה ד' ואילך (בשכבות הצעירות יותר יש להמשיך ולהטמיע את הנושא באופן אינטגרטיבי).

• בדיון נוסף שנערך בוועדה בכנסת ה-17 (ביולי 2007),¹⁹ תחת הכותרת "אוריינות סביבתית", חזרה הוועדה על קביעותיה מן הדיון הקודם. בדיון זה הוצגו לוועדה כמה מחקרים שעולה מהם שהקניית ידע בנושאים סביבתיים משפיעה על עמדות התלמידים אך אינה בהכרח מובילה לשינוי ניכר בהתנהגות.²⁰

• **ועדת החינוך, התרבות והספורט בכנסת הנוכחית (הכנסת ה-18)²¹ דנה לאחרונה, ביוני 2009, בנושא החינוך הסביבתי והבנייה הירוקה במוסדות החינוך. יושב-ראש הוועדה, חבר הכנסת זבולון אורלב, סיכם את הישיבה כדלקמן:**

- הוועדה רשמה לפנייה את דיווחי משרדי החינוך והגנת הסביבה שלפיהם יש תגבור והרחבה של החינוך הסביבתי. יחד עם זאת, הוועדה קובעת כי עדיין ההיקפים מצומצמים ביחס לצורך, וכי עדיין אין מידע ובקרה זמינים ואמינים על הנעשה בתחום.
- הוועדה קוראת להמשיך, להרחיב ולהאיץ ככל האפשר את קידום התוכניות לחינוך סביבתי, בדגש בגיל הרך ובהכשרת המורים.
- הוועדה חוזרת ומאשרת את החלטת הוועדה מהשנה שעברה וקוראת למשרד החינוך להכין תוכנית לימודים מסודרת לחינוך סביבתי לכל שלבי הגיל, הן כמקצוע ותחום דעת והן כנושא אינטגרטיבי במקצועות ההוראה האחרים.
- הוועדה קוראת למשרדי החינוך והגנת הסביבה לאגם את פעולות החינוך הנעשות על-ידי החברה האזרחית. מתפקידם של המשרדים לייסד "שולחן עגול", שיביא לאיגום כלל המאמצים הנעשים בתחום לכדי מאמץ לאומי אחד גדול.
- הוועדה קוראת למשרד החינוך לזרז מינוי מורה מוביל לחינוך סביבתי בכל מוסד חינוכי.
- אשר לבנייה הירוקה – הוועדה שוכנעה כי בבנייה ירוקה יש יתרונות רבים, ובכללם חיסכון במשאבים תקציביים לטווח בינוני וארוך, כמובן נוסף על היותם מבנים החוסכים מפגעים וזיהומים סביבתיים או מפחיתים אותם. אשר על כן, הוועדה קוראת למשרד החינוך, למשרד להגנת הסביבה, למפעל הפיס ולמרכז השלטון המקומי לזרז ככל האפשר את האישורים ואת הפעלת התוכניות לבניית מוסדות חינוך במתכונת של בנייה ירוקה.

¹⁹ פרוטוקול מס' 255 של ישיבת ועדת החינוך, התרבות והספורט, 17 ביולי 2007.

²⁰ פרופ' אלון טל, ד"ר יעקב גארב, מיה נגב, גונן שגיא, ד"ר אלן סלזברג, אוריינות סביבתית במערכת החינוך בישראל (דוח ביניים), אוניברסיטת בן-גוריון – המכוניס לחקר המדבר ומכון הערבה ללימודי הסביבה, יולי 2007.

²¹ פרוטוקול מס' 21 של ישיבת ועדת החינוך, התרבות והספורט, 9 ביוני 2009.

